

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA‘LIMI MARKAZI
O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA‘LIMINI
RIVOJLANTIRISH INSTITUTI

F. E. GULMETOV, A. A. ALLABERGENOV

TURIZM GEOGRAFIYASI

Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma

TOSHKENT — «TALQIN» — 2004

1

www.ziyouz.com kutubxonasi

75.81
U95

Gulmetov F. E., Allabergenov A. A.

Turizm geografiyasi: Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. — T.: «Talqin», 2004.—128 b.

Sarlavhada; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish instituti.

Ushbu qo'llanmada dunyoning turizm cohasi rivojlangan qator mintaqalari haqidagi ma'lumotlar jamlangan. Jumladan, O'rta yer dengizi havzasidagi mamlakatlar, Amerika va Osiyo qit'asidagi qator davlatlarning turizm geografiyasi yoritilgan. Alohida ta'kidlash joizki, qo'llanma nafaqat turizm geografiyasi, balki turli xalq va millatlarning turmush tarzi, madaniyati va xususiyatlari haqida ham ma'lymot beradi.

BBK 75.81ya722

Taqrizchilar: *Toshkent turizm kasb-hunar kolleji o'qituvchisi O. X. Azimov; O'MKHTM ilmiy xodimi I. V. Afanasyeva.*

**Farhod Erkinovich GULMETOV,
Anvar Alimboyevich ALLABERGENOV**

TURIZM GEOGRAFIYASI

Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma

Toshkent — «TALQIN» — 2004

Muharrirlar *F. Oripova, B. Akbarov*
Kompyuterda sahifalovchi *E. Kim*

Bosishga ruxsat etildi 28.01.2004. Bichimi 84×108^{1/32}. Tayms garniturası. Ojset bosma usulida bosildi. Shartli b.t. 6,72. Nashr. t. 7,25. Adadi 3000. Buyurtma № 26.

«TALQIN» nashriyoti, 2004. Toshkent, Navoiy ko'chasi 30.

«Arnaprint» MCHJ bosmaxonasida bosildi. Toshkent. H. Boyqaro, 51.

© O'MKHTM, «Talqin» nashriyoti, 2004- yil.

KIRISH

O‘zbekistonning ko‘hna tarixi, qadimiy madaniy merosi jahon turistlarini o‘ziga chorlab kelgan bo‘lsa-da, sobiq sho‘rolar davrida xorijiy mamlakatlar bilan bevosita turistik aloqalar o‘rnatish va hamkorlik qilish chegaralangan edi. O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng turizm sohasini jahon andazalariga ko‘tarish masalasi jiddiy muhokama qilinib, bu sohani yangidan isloh qilish bo‘yicha Prezident farmonlari va davlat dasturlari qabul qilindi.

Ko‘pgina tarixiy-me‘moriy obidalar qayta ta‘mirlandi. Samarqand, Shahrisabz, Buxoro va Xivada joylashgan bir qancha qadimiy arxitektura inshootlari YUNESKO himoyasiga olindi.

Turizmning dunyo miqyosidagi obro‘si ham yil sayin oshib bormoqda. 2000-yilda jahon turizm harakatlarida 700 mln.ga yaqin turist ishtirok etdi. O‘zbekistonga keluvchi xorijiy turistlar sonida ham ortish kuzatildi va bu ko‘rsatkich 238000 kishini tashkil qildi. Turizm faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxonalarining soni ham yildan-yilga oshib bormoqda.

Ushbu qo‘llanma «Turizm» yo‘nalishi bo‘yicha ta‘lim olayotgan kasb-hunar kolleji talabalariga mo‘ljallangan bo‘lib, 4 ta bobni o‘z ichiga oladi.

I bob O‘zbekistonning turizm mintaqalari va u yerdagi bir-biridan farq qiluvchi urf-odatlar, Buyuk ipak yo‘lining tarixiy asoslariga bag‘ishlangan.

II bob Yevropa mamlakatlari turizm geografiyasining xususiyatlariga bag‘ishlangan bo‘lib, eng asosiy turistik markazlarni yoritib beradi.

III bobda Shimoliy va Lotin Amerikasining turistik imkoniyatlari haqida soʻz yuritilgan.

IV bobda esa Osiyo va Afrika mamlakatlarining turistik markazlari va mazkur mintaqada joylashgan mamlakatlarning imkoniyatlari yoritilgan.

Ilova qismida Butunjahon turizm tashkiloti maʼlumotlari asosida tayyorlangan jahon turizm harakatlarini aks ettiruvchi maʼlumotlar berilgan.

Oʻzbekistonda ichki va tashqi turizm imkoniyatlariga bagʻishlangan, oʻquvchilar uchun moʻljallangan kitoblar deyarli yozilmagan. Shuning uchun mazkur qoʻllanmada milliy va xorijiy turistik imkoniyatlarni oʻquvchilarga murakkab boʻlmagan tarzda tushuntirishga harakat qilindi.

Turizm geografiyasi — mamlakatning ichki va tashqi turistik imkoniyatlarini tahlil qiluvchi va bulardan toʻgʻri foydalanishni oʻrgatuvchi fan hisoblanadi.

I b o b

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING TURIZM MINTAQALARI VA TARIXIY-MADANIY MEROSI

1.1. TOSHKENT VILOYATI

Tarixiy manbalarda bundan 2000 yil avval hozirgi Toshkent shahri o‘rnida yirik va obod shahar bo‘lganligi qayd etiladi. V—VIII asrlarda esa Toshkent Choch, Shosh, Shoshkent, Binkat degan nomlar bilan atalgan hamda shu nomlar bilan atalgan davlatlarning poytaxti bo‘lgan.

VI asrda Toshkent Turk xoqonligi tarkibiga qo‘shib olingan. VIII asrda Toshkentni arablar bosib olgan. O‘zaro urushlar, ko‘chmanchilarning hujumlari oqibatida Toshkent bir necha marotaba vayron etilgan. Natijada, IX asrda Toshkent avvalgi joyida emas, Bo‘zsuv etagida qayta bunyod etilgan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha Toshkent hozirgi nomi bilan XI asrdan boshlab atala boshlangan. XIII asrda Toshkentni Xorazmshoh istilo qilgan va u 1214-yilda mo‘g‘ul qo‘shinlarining yo‘lini to‘shish maqsadida shaharga o‘t qo‘ydirib yuborgan. Shundan so‘ng shahar faqat temuriylar davrida qayta tiklangan. Ulug‘bekning vafotidan so‘ng toju-taxt uchun boshlangan o‘zaro urushlardan foydalangan mo‘g‘il xoni Yunusxon Toshkentni bosib olgan.

1503-yilda Shayboniyxon Toshkentni bosib olgan va shaharni o‘z amakilari Ko‘chkunchixon va Suyunchxojaxonlar (Ulug‘bekning nabiralari)ga topshirgan.

XVI asrning birinchi yarmida Toshkentda qurilish ishlari jonlangan. Jumladan, Baroqxon va Ko‘kaldosh madrasalari qurilgan, bu binolar hamon qad ko‘tarib turibdi.

1597-yilda qozoq xoni Tavakkal, 1613-yilda esa ashtarxoniylar Toshkentni o‘ziga bo‘ysundirgan. 1723-yilda Toshkentni ko‘chmanchi jung‘orlar egallagan va ularning hukmronligi 1758-yilgacha davom etgan. 1810-

yilda Toshkent shahri Qo‘qon xonligiga qo‘shib olingan. Toshkent shahri hayotining markazi Chorsu bozori bo‘lib, bu yerga turli shahar va mamlakatlardan savdogarlar kelishgan. Ularga shaharda va shahar atrofida qurilgan karvonsaroylar xizmat ko‘rsatgan. Shaharlarning xo‘jalik hayoti qishloq aholisining faoliyati bilan chambarchas bog‘lanib ketgan, chunki shahar hunarmandlari atrof qishloqlardan xomashyo keltirsa, ayni paytda qishloq aholisi o‘zining ehtiyojini shaharda qondirgan.

Me‘moriy va tarixiy yodgorliklar: Oqtapa (VI—VIII va XI asrlar), No‘roz tepa (X—XII va XV asrlar), Tarnoush tepa (VII—VIII va X—XI asrlar), Qo‘rg‘ontepa manzilgohi (III—XIII asrlar), Ming o‘rik (I—VIII asrlar).

Jome masjid (XV—XIX asrlar), O‘rta Osiyoda eng yirik madrasalardan biri — Ko‘kaldosh (XVI asr) ham kiradi. Mashhur Shayxontohur majmuasiga shayx Xovandi Tohur maqbarasi (XIV—XIX asrlar), Qaldirg‘ochbiy maqbarasi (XV asr), Yunusxon maqbarasi (XV—XVI asrlar) kiradi. Yuqoridagilardan tashqari qator boshqa yodgorliklarni ham ajratib ko‘rsatish mumkin, masalan, Hazrati Imom majmuasi. Bu majmuaga Kaffol Shoshiy va Suyunchxo‘jaxon maqbaralari (XVI asr), Baroqxon madrasasi (XVI asr), Shayx Zayniddin bobo maqbarasi (XII—XV asrlar), Xayrobod eshon maqbarasi va masjidi (XVIII—XIX asrlar), Sayid Abulqosim madrasasi (XIX asr), Nuriddin bobo maqbarasi (XVI asr), Cho‘pon Ota (XVIII—XX asrlar) majmuasi va boshqa yodgorliklar kiradi.

1.2. SAMARQAND VA JIZZAX VILOYATLARI

• Samarqand viloyati.

Samarqand O‘rta Osiyoning eng qadimgi shaharlaridan biri. Miloddan avvalgi 329- yili Makedoniyalik Iskandar tomonidan bosib olingan. Bu davr tarixiy manbalarda Maroqanda (*Smarakanda*) nomi bilan tilga olinadi.

Qadimda Samarqand So‘g‘diyoning poytaxti bo‘lib, mintaqa sivilizatsiyalari orasida juda muhim o‘rin tutgan. Shahar VIII asrda arablar tomonidan egallanadi. X asrdan boshlab Somoniylar saltanati tarkibiga kiradi. 1220- yili mo‘g‘ullar tomonidan vayron etiladi. Samarqand Amir Temur saltanatining poytaxtiga aylangan davrda shahar to‘la tiklanib, dunyoning eng go‘zal shaharlari qatoriga qo‘shildi.

Me‘moriy va tarixiy yodgorliklar: hozirgi davrga qadar qator yodgorliklar saqlanib qolgan. Masalan, eng mashhur markazlardan biri — Registon maydonidagi me‘moriy majmua, ya‘ni Tillakori madrasasi (XVII asr), Sherdor madrasasi (XVII asr), Ulug‘bek madrasasi (XV asr); Shohi Zinda majmuasi (XIV—XV asrlar), Bibi xonim jome masjidi (XIV—XV asrlar), Go‘ri Amir maqbaralar majmuasi (XV asr), Ruxobod maqbarasi (XIV asr), Oqsaroy (XV asr), Ishrat xona (XIV asr), Abdidarun majmuasi (XV asr), Xo‘ja Ahror me‘moriy majmuasi (XV asr), Ulug‘bek rasadxonasi (1429- yil), Hazrat Xizr masjidi (XIX asr), Xo‘ja Nisbatdor masjidi va minorasi (1901- yil) va boshqalar.

- **Jizzax viloyati.**

Me‘moriy va tarixiy yodgorliklar. Qadimiy va o‘rta asrlarda bunyod etilgan me‘moriy yodgorliklar bizgacha yetib kelmagan. O‘rta asrlarga oid qo‘pgina qal‘a-qo‘rg‘on va karvonsaroylar, tepa va ko‘rg‘onlar Kultepa, Oqtepa, Rabot, Qo‘rg‘ontepa, Xonimqo‘rg‘on, Kaltepa kabi nomlar bilan ataladi. Bularning soni 100 dan ortiq. Jizzax va G‘allaorol tumanlari hududidagi Takalisoydagi qoyatoshlarda ibtidoiy chorvachilik, ovchilik davriga oid mingdan ortiq rasm, Baxmal, G‘allaorol, Jizzax tumanlarida juda ko‘p yer osti yo‘llari saqlanib qolgan. Parpiota, Malik Girko‘shok, Avliyo Serob, Nuriddin masjidlarining qoldiqlari saqlangan. Forish tumanida qadimiy «Band» to‘g‘oni qoldig‘i hozir ham mavjud. Jizzax tumanida Uzunota qabri bor. Bu yerda sahibqiron Amir Temur 1404- yil dekabrning so‘nggi kunida bir kecha

tunaganligi tarixiy manbalarda qayd etilgan. Jizzax ruslar tomonidan bosib olingandan soʻng rus harbiy ishboshilari nazoratida mahalliy aholi kuchi bilan barpo etilgan bir qancha imoratlar (uyezd hokimi binosi, rus askarlari qarorgohi, qamoqxona, cherkov) saqlanib qolgan.

1.3. BUXORO VILOYATI

Buxoro viloyati qadimiy davr, ilk va oʻrta asrlarda qurilgan meʼmoriy yodgorliklarga juda boy. Hozirgi vaqtda Buxoro davlat meʼmoriy-badiiy muzey — qoʻriqxonasi hisobida 997 ta tarixiy yodgorliklar mavjud. Turondagi eng qadimiy yodgorliklardan biri, Buxoro hukmdorlarining qarorgohi — Buxoro arki (mil. av I asr) bugungi kungacha saqlangan.

Shahar yonidagi Fathobodda Sayfiddin Boharziy maqbarasi (XIII asr), Bayonqulixon maqbarasi (XIV asr), Buxoro tumanidagi Sumiton qishlogʻida Chorbakr ansambli (XVI asr), Hazratbobo masjidi (XVIII asr), Amirning yozgi qarorgohi — Sitorai Mohi Xosa saroyi (XIX—XX asrlar), Vobkent tumanida Vobkent minorasi (XII asr), Chashmai Ayyub maqbarasi (1208- yil), Hoja Mahmud Anjir Fagʻnaviy maqbarasi (XIII asr), Abdurahmon Vali maqbarasi (XIV asr), Vobkent hammomi (XVI—XVII asrlar), Toshmasjid (XVI—XVIII asrlar), Soʻfi Dehqon xonaqohi (XVII—XVIII asrlar), Jondor tumanida Varaxsha shahrining xarobalari (VII asr), Mahmud Torobiy dahmasi (XIII asr), Qizbibi majmuasi (XV asr), Kogon tumanidagi Qasri Orifonda Hazrat Bahouddin majmuasi, Abdulazizxon honaqohi va Dahmai Shohon (XIV—XVI asrlar), Hazrat Mir Kulol (XIV asr), Kogon shahrida Temiryoʻlchilar (sobiq Amir) saroyi (XIX—XX asrlar), Peshku tumanida Xoʻjam Bandi Kushod va Xoʻjam Said Poʻlat maqbaralari (XVIII—XIX asrlar), Romitan tumanida Xoja Ali Rometoniy — Xojai Azizon va Xoja Muhammad Boboyi Samosiy maqbaralari (XIV asr), Mulla Mir Hakim xonaqohi,

Shofirkon tumanida Vardonze shahrining yodgorligi (VI—VII asrlar), Hazor Nur dahmasi (VIII asr), Xoja Orif Revgariy — Mohitobon maqbarasi (XIII asr), Qorovulbozor tumanida Bo‘zachi va Qorovulbozor sardobalari (XVII asr), Qorako‘l tumanida Poykend shahrining xarobalari (VIII asr), Shoburxon ota maqbarasi va masjidi, G‘ijduvon tumanida Hazrat Abduxoliq G‘ijduvoni — Xojai Jahon (XII asr) masjidi va maqbarasi, Ulug‘bek madrasasi (XV asr), Toshmasjid va Dehqonbobo xonaqohi (XV—XVI asrlar), Xoja Sokter masjidi (XVII asr), Chorsu masjidi (XVIII—XIX asrlar) kabi noyob me‘moriy obidalar saqlangan. Shuningdek, Buxoro vohasida Raboti Malik karvonsaroyi va Malik sardobasi (XI asr), Karmana shahrida Mirsaid Bahrom maqbarasi (X—XI asrlar), Qosim shayx xonaqohi (XVI asr) mavjud.

Bu tarixiy yodgorliklarda Sharq me‘moriy an‘analari o‘zaro uyg‘unlashib ketgan. O‘zbek xalqi tomonidan ikki ming yil mobaynida bunyod qilingan bu obidalar ajdodlarimizning boy iste‘dodi va badiiy mahoratidan, katta yaratuvchilik qudratidan dalolat beradi. Buxoro Sharqning qadimiy shaharlaridan biri. Arxeologik ma‘lumotlarga ko‘ra Buxoroga miloddan avval 1000 yillik o‘rtalarida asos solingan. Uning nomi ilk o‘rta asr Xitoy manbalarida turlicha (An, Ansi, Ango, Buxo, Buku, Buxe, Buxaer, Buxala, Buxuala, Fuxo, Puxuala va boshqalar) atalgan. Bu atamalardan avvalgi uchtasi Buxoroning Xitoycha nomlari bo‘lib, qolgani Buxoro so‘zining Xitoy tilidagi talaffuzidir. O‘rta asr arab manbalarida esa Buxoro Numijkat, Navmichkat, Bumichkat (Yangi qo‘rg‘on), Al-Madina As-sufiyya (mis shahar), Madinat at-tujjor (Savdogarlar shahri), Foxira (Faxrli shahar) kabi nomlar bilan tilga olingan. Buxoro atamasi sanskritcha «*vixora*» so‘zining turkmo‘g‘ulcha shakli — «*buxor*» («ibodatxona») dan kelib chiqqan deb taxmin qilingan. Keyingi tadqiqotlarda bu atama sug‘diycha «*bug‘*» yoki «*bag‘*» («tangri») hamda «*oro*» («jamol») so‘zlaridan iborat bo‘lib, «tangri jamoli» degan

ma'noni anglatadi, degan fikr ilgari surilmoqda. Darhaqiqat, Zarafshon daryosining quyi oqimida joylashgan Buxoro va uning atrofidagi yerlar qadimda nihoyatda xushmanzara — hayvonot va o'simlik dunyosi betakror, ko'l va oqar suvlarga boy bo'lib, tarixchi Narshaxiyning «Buxoro tarixi» asaridagi ma'lumotlar ham buni tasdiqlaydi.

Buxoro zaminida mashhur, donishmand allomalar voyaga yetganlar, o'qib, ijod etganlar. Abu Xavs Kabir Buxoriy (767—832), Imom al-Buxoriy, Ibn Sino, Narshaxiy, Daqiqiy, Rudakiy, Balamiy, Abduxoliq G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Sayfiddin Boharziy, Nosir Buxoriy, Shamsiddin Buxoriy, Ubaydulloh Buxoriy, Hofiz Tanish Buxoriy, Mushfiqiy, Turdi Farog'iy, Ahmad Donish, Fitrat, Sadriddin Ayniy, Fayzulla Xo'jayev, Ibrohim Mo'minov, Jalol Ikromiy shular jumlasidandir. 1997- yilning oktabrida Buxoroning 2500 yilligi O'zbekistonda keng nishonlandi. 50 dan ortiq tarixiy — me'moriy obidalar ta'mirlandi, yangi istirohat bog'lari, xiyobonlar barpo qilindi.

Buxoroning islomga qadar bo'lgan siyosiy tarixi xususidagi ma'lumotlar mil. avvalgi VII—VIII asrlar bilan chegaralanadi. Buxoro VI—VIII asrlar boshida Buxorxudotlar hokimligi poytaxti edi. 709- yili uni arab xalifaligi fath etgan, 9—10- asrlarda esa u somoniylar poytaxti bo'lgan. 999- yil Buxoroni qoraxoniylar, 1220- yil mo'g'ullar bosib olgan. 1370- yildan Buxoro Amir Temur va Temuriylar davlati, XVI asr boshida Shayboniylar (1533- yil bu davlat poytaxti Samarqanddan Buxoroga ko'chirilishi tufayli Buxoro xonligi deb atala boshlagan) va 1533- yildan 1920- yilgacha Buxoro xonligi (amirligi) markazi bo'lgan, so'ng shahar *Buxoro bosqini* natijasida sho'rolar tomonidan bosib olingan va 1920- yil 8- sentabrdan boshlab *Buxoro xalq Sovet Respublikasi* (BXSR) ning poytaxti bo'lgan. Buxoro 1925- yildan O'zSSR, 1991- yil 1- sentabrdan mustaqil O'zbekiston Respublikasi tarkibida.